

Mirjaqıp Duwlatov'un Eserlerinden Hareketle Kazak Türkçesinde Hâl Eklerinin İşlevleri

The Functions of Case Endings in Kazakh Based on the Works of Mirjaqıp Duwlatov

Onur
BALCI

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Sivas-Türkiye,
E-mail: onur.balci.ctl@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 23.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 22.3.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Onur BALCI
onur.balci.ctl@gmail.com

Atrf /Cite this article:
Balci, O. (2023). Mirjaqıp Duwlatov'un
Eserlerinden Hareketle Kazak Türkçesinde
Hâl Eklerinin İşlevleri. *ETÜT Dergisi*, 8, 12-28.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Mirjaqıp Duwlatov, yirminci yüzyıl başındaki Kazak edebiyatının en büyük müelliflerinden biridir. Şiir kitapları, romanı, tiyatro eseri, hikâyeleri, gazete yazıları ve çeviri eserleri ile arkasında büyük bir edebi külliyat bırakmıştır. Mirjaqıp Duwlatov'un eserlerinde yazı dili olma sürecindeki Kazak Türkçesinin tüm özelliklerini görmek mümkündür. Yazar, bir yandan edebî dili kullanmış bir yandan da halkın ağızında yaşayan Kazak Türkçesini canlı bir şekilde işlemiştir.

Hâl ekleri, temel olarak ismi fiile bağlayan eklerdir. Ancak bu temel işlevlerinin dışında hâl eklerinin pek çok farklı işlevi de bulunmaktadır. Hatta hâl ekleri, ekler içinde en işlevsel eklerdendir, demek yerinde olacaktır. Bu çalışmada Duwlatov'un eserleri taranarak eserlerde tespit edilen hâl eklerinin işlevleri üzerinde durulmuştur. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi gramerlerindeki hâl ekleri kategorisi incelenmiş, bu gramerlerdeki görüşler değerlendirilmiştir. Eserlerdeki görüşlerden hareketle yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma hâl eklerinin işlevleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Sonuç kısmında hâl eklerinin tespit edilen işlevleri değerlendirilmiştir. Hangi hâl ekinin kaç işlevinin tespit edildiği verilmiş, Duwlatov'un eserlerindeki hâl eklerinin Türkiye Türkçesinin hâl eklerinden farklı işlevleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mirjaqıp Duwlatov, Kazak Türkçesi, Hâl Ekleri, Eklerin İşlevleri

Abstract

Mirjaqıp Duwlatov is one of the greatest authors of Kazakh literature of the early twentieth century. He left behind a large literary collection with his poetry books, novel, theatre work, stories, newspaper articles and translation work. In Mirjaqıp Duwlatov's works, it is possible to see all the features of Kazakh in the process of becoming a written language. On the one hand, the author used the literary language, on the other hand, he vividly processed the Kazakh living in the mouth of the people. Case endings are basically suffixes that connect the noun to the verb. However, apart from these basic functions, case suffixes have many different functions. In fact, it would be appropriate to say that case suffixes are among the most functional suffixes. In this study, Duwlatov's works were scanned and the functions of the case endings detected in the works were emphasised. The category of case endings in Kazakh and Turkish grammars were analysed and the views in these grammars were evaluated. Based on the opinions in the works, the functions of dative, accusative, locative and ablative suffixes were analysed under separate headings. In the conclusion, the identified functions of case endings were evaluated. It is given how many functions of which case endings are determined, and the functions of the case suffixes in Duwlatov's works different from the case endings of Turkish are emphasised.

Keywords: Mirjaqıp Duwlatov, Kazakh, Case Endings, Functions of Suffixes

Giriş

Mirjaqıp Duwlatov (1885-1935), yirminci yüzyıl başındaki Kazak edebiyatının önemli simalarından biridir. Kaleme aldığı *Oyan Qazaq!* 'Uyan Kazak!' kitabındaki şiirleri halk arasında âdeta bir destan gibi okunmuş olan yazar, Kazak edebiyatının ilk romanı olan *Baqtısız Jamal*'ın (Talihsiz Cemal) dışında, tiyatro, hikâye türlerinde eserler yazmış, bunların yanında *Türk Tili* 'Türk Dili' isimli Türkiye Türkçesi/Azerbaycan Türkçesi-Rusça bir sözlük telif etmiştir. Tüm bu eserlere ek olarak çoğunluğu *Qazaq* gazetesinde olmak üzere pek çok gazete yazısı da yayımlamıştır.

Elli yıllık ömrünün uzun bir kısmı hapislerde, sürgünlerde geçen Duwlatov, bu duruma rağmen çok velut bir yazardır. Edebî eserlerinin dışında, eser tanıtımları, okuma kitabı, matematik kitabı yazmış; üç kanun metnini de Kazak Türkçesine çevirmiştir¹.

Duwlatov, büyük bir şair, iyi bir nesir ustasıdır. Onun dilinde yeni yeni yazı dili olan Kazak Türkçesinin bütün özellikleri görülürken bir yandan da uzun yıllar Türkistan coğrafyasındaki Türk halklarının ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesinin etkileri görülür. Duwlatov, Kazak Türkçesi literatüründe *kitabiy til* 'kitabi dil' olarak adlandırılan bu dili ustaca kullanmıştır. Kitabi dil olarak adlandırılan edebî dilin özellikleri daha çok yazarın edebî eserlerinde görülmektedir. Gazete yazılarında ise canlı, akıcı, halkın anlayabileceği bir Kazakça kullandığını görmek mümkündür.

Bu çalışmada, Duwlatov'un edebî eserleri ve gazete yazıları taranmış, bu eserlerdeki hâl ekleri ve bu eklerin işlevleri tespit edilmiştir.

1. Kazak Türkçesi Gramerlerinde Hâl Kategorisi

Hâl kategorisi Kazak Türkçesi gramerlerinde *septik kategoriyası* adıyla tanımlanmakta ve anlatılmaktadır. Bu kategori, Kazak Türkçesi terminolojisine Kazak Türkçesinin ilk grameri olan ve Axmet Baytursınulı tarafından kaleme alınan *Til Qural* isimli kitapla birlikte girmiştir. Axmet Baytursınulı, üç ciltlik eserinin ikinci cildi olan *Til Qural-Qazaq Tilinin Sarfı 2-Jıldıq* 'Dil Kitabı-Kazak Dilinin Sarfı-2. Yıl İçin' isimli eserinde bu konuyu ele almıştır. Baytursınulı (2013: 107), çekim eklerinin hâl ekleri ve çokluk eki olmak üzere iki türlü olduğunu dile getirerek hâl eklerinin *ilik jalğaw* 'ilgi eki', *barıs jalğaw* 'yönelme eki', *tabıs jalğaw* 'belirtme eki', *jatıs jalğaw* 'bulunma eki' ve *şığıs jalğaw* 'ayrılma eki' olmak üzere beş çeşit olduğunu ifade etmiştir. Çağdaş Kazak Türkçesi gramercileri de Baytursınulı'nın izinden gitmiş, onun saydıklarına, yalın hâli (*ataw*) ve vasita hâlini (*kömektes*) eklemişlerdir.

İsayev (2007: 120), hâl kategorisini şu şekilde tanımlamaktadır: "Cümlede kelimelerin arasında çeşitli söz dizimsel ilişkileri göstererek eklendiği kelimeye türlü dil bilgisel anlam yükleyen, kelime ile kelimeyi bağlamada büyük rol oynayan, ismin edimbilimsel ekleşme sistemlerinden biri hâl sistemidir." Yazar (2007: 122), ismin hâllerini *ataw* (yalın), *ilik* (ilgi), *barıs* (yönelme), *tabıs* (belirtme), *jatıs* (bulunma), *şığıs* (ayrılma) ve *kömektes* (vasita) olarak göstermiştir.

Isqaqov (1991: 56), bu kategori ile ilgili "Durum ekleri aracılığıyla isimler cümledeki fiillerle, edatlarla ve diğer isimlerle çeşitli ilişkiler kurar." dedikten sonra *eñbek* 'emek, çaba' sözü örneklemeyle bu hâl eklerini örneklemiştir. Isqaqov'un *eñbek* örneklemeyle verdiği örnekler şunlardır: *eñbekten* 'emekten', *eñbek* 'emek', *eñbekti* 'emeği', *eñbekke* 'emeğe', *eñbekte* 'emekte', *eñbegim* 'emeğim', *eñbekpen* 'emek ile'. Yazarın teklik birinci şahıs iyelik ekli örneği vermesi, Kazak Türkçesi gramer geleneğinde hâl eklerinin, kelimenin iyelikli ve iyeliksiz çekimlerinin verilmesi ile alakalıdır. Cümlelerinin devamında yazar şunları kaydeder: "Bu ekler, *eñbek* sözcüğünü bütün cümlelerde fiil unsurları ile bağlar. Buna rağmen *eñbekten*, *eñbekti*, *eñbekke*, *eñbekte*, *eñbekpen* kelimelerinin anlamları farklıdır. Çünkü bu kelimelerin yapıları farklıdır." (1991: 56-57). Görüldüğü üzere yazar, örneklendirmesinde ilgi ekini kullanmamıştır. Ancak ismin hâllerini sayarken *ataw* (yalın), *ilik* (ilgi), *barıs* (yönelme), *tabıs* (belirtme), *jatıs* (bulunma), *şığıs* (ayrılma) ve *kömektes* (vasita) hâllerini saymıştır.

Oralbay (2007: 107), hâl kategorisinin isimleri, cümledeki başka sözlerle bağlama hizmetini gören kategori olduğunu ifade etmiş, hâl kategorisindeki yapıların cümlede çeşitli söz dizimsel vazifeleri yerine getirdiğini dile getirmiştir. Yazar, hâl kategorisinin söz dizimi ile alakasını şu şekilde ifade etmiştir: "Hâl kategorisinde bulunan kelimelerin söz dizimsel vazifesi ilim âleminde tamamen tanınmaktadır. Bu nedenle hâl kategorisinin vazifesi söz dizimi ile alakalı olarak değerlendirilir. Hâl kategorisi cümledeki kelimeleri bağlama vazifesini yerine getiren,

¹ Duwlatov'un hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ospanova, G. ve Balci, O. (2021). Mirjaqıp Duwlatov'un Edebî Eserleri. Çanakkale: Paradigma Yayınları; Arıkan, M. (2008). "Mirjaqıp Duwlatov'un Hayatı ve Eserleri". Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 5 (4), 102-121.

isimle ismin, isimle fiilin ilişkilerini bildiren, söz dizimine hizmet eden kategoridir.” Oralbay da diğer yazarlar gibi ismin yedi hâli olduğunu dile getirmiştir.

Janpeyisov vd. (2002: 456), hâl eklerinin eklendiği sözcükleri gramer açısından değiştiren ekler olduğunu ifade ederek diğer gramerlerde olduğu gibi ismin yedi hâli olduğunu ifade etmişlerdir.

Orazbayeva vd. (2005: 237), ismin hâl kategorisini, cümledeki kelimelerin birbiri ile ilişkisini, bağlantısını temin eden kategori olarak tanımlamış, diğer gramerlerdeki gibi yedi hâl kategorisinden bahsetmişlerdir.

2. Türkiye Türkçesi Gramerlerinde Hâl Kategorisi

Türkiye Türkçesi gramerlerinde hâl/ durum ekleri genellikle benzer şekillerde ele alınmıştır. Yazarların bu konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kononov (1956: 78), hâl kategorisini, sözcüğün diğer sözcüklerle ilişkisine bağlı olarak aldığı biçim olarak tanımladıktan sonra Türkçede yalın hâl (*osnovnoy padej*), ilgi hâli (*roditel'nyy padej*), yönelme hâli (*datel'nyy padej*), belirtme hâli (*vinitel'nyy padej*), bulunma hâli (*mestnyy padej*), ve ayrılma hâli (*isxodnyy padej*) olmak üzere altı hâlden bahseder. İlgi ekinin Rusçadaki kullanımı Türkçeden farklıdır. “Rusça dilbilgisinde ilgi hâli kendi içerisinde konu olarak kaynak durumunu (*исходный падеж*) da barındırır. Bu nedenle ilgi hâlinin kullanım alanı oldukça geniştir.” (Taşbaşı Mutlu, 2011: 305). Kononov, Rusçadaki bu durumu Türkiye Türkçesine de uyarlamıştır.

Ergin (2005: 226-228), ismin hâllerinin kelimenin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumla ilgili olduğunu belirttikten sonra ismin hâlleri olarak yalın hâl, ilgi hâli, yapma hâli, yaklaşma hâli, bulunma hâli, uzaklaşma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli, yön gösterme hâlini göstermiştir. Ergin (2005: 229), hâl eklerini şu şekilde özetlemiştir: “1. Genitif eki (ismi isme bağlar, ikinci derecede bir hâl ekidir), 2. Akkuzatif ekleri (ismi doğrudan doğruya fiile bağlar, fiil nesnesini yapar, tipik bir hâl ekidir), 3. Datif, lokatif, ablatif ekleri (ismi fiile bağlar, fiilin yerini gösterirler), 4. Instrumental, yön, eşitlik ekleri (ismi fiile bağlar, fiil şartlarını gösterirler, zarf yaparlar, işlek degillerdir, yapım eki hâlini almışlardır.)” Görüldüğü gibi Ergin, esasen belirtme, yönelme, bulunma ve ayrılma eklerinin asli hâl eki olduğunu ifade etmektedir.

Banguoğlu (2004: 326), ismin hâllerini, isimlerin başka kelimelerle olan ilişkilerine göre bulunduğu hâller olarak tanımlamış, diğer gramerlerden farklı olarak bu hâllerin söz dizimindeki işlevliklerine göre iççekim hâlleri ve dışçekim hâlleri olarak ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Yazar, iç çekim hâllerini *kim hâli*, *kimi hâli*, *kime hâli*, *kimde hâli*, *kimden hâli*, *kimin hâli*; dışçekim hâllerini *kimle hâli*, *kimce hâli*, *kimli hâli*, *kimsiz hâli* olarak göstermiştir.

Bilgegil (2009: 172), ismin beş hâlde bulunduğunu ifade eder. Bunlar: *yalın hâl*, *-i hâli*, *-den hâli*, *-de hâli*, *-e hâli*. Yazar, üniversitelerde genitif ve instrumental eklerinin de hâl eki sayıldığını belirtmiştir.

Ediskun (1999: 55), ismin durumları ile ilgili şunları kaydetmektedir: “İsimler cümle içindeki görevlerine ve genellikle fiile olan ilgilerine göre ya yalın durumda bulunurlar ya da *-i*, *-e*, *-de*, *-den* çekim eklerinden birini alırlar. Cümledeki görevlerine ve fiile olan ilgilerine göre isimlerin bulunabilecekleri bu beş durumdan her birine ismin hâli denir.” Görüldüğü üzere Ediskun, eşitlik, vasıta ve ilgi eklerini durum ekleri içinde saymamıştır.

Gencan (1971: 75) da Ediskun gibi ismin yalın veya *-i*, *-e*, *-de*, *-den* hâlleri olmak üzere beş hâlinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Atabay, Özel ve Kutluk (2003: 34-35), ad durumlarını “tümcenin dilbilgisi yönünden düzenlenmesine, özellikle tümce içindeki adların görevinin belirlenmesine yarayan dilbilgisi öbeği” olarak tanımlamışlar ve adların *yalın durum*, *belirtme durumu*, *yönelme durumu*, *kalma durumu*, *çıkma durumu*, *tamlayan durumu* olmak üzere altı durumu olduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlar bu durumlara ek olarak eşitlik durumunu da listeye eklemişlerdir.

Korkmaz (2009: 266-325), ad çekimini “adların birbiri veya fiiller ile olan ilişkisini belirleyen durum gösterme kavramını karşılamak üzere belirli eklerle birleşerek aldıkları şekillerdir.” şeklinde tanımlamış adların durumları olarak *yalın*, *ilgi*, *yükleme*, *yönelme*, *bulunma*, *çıkma*, *vasıta* ve *eşitlik* durumlarını saymıştır.

Deny (2012: 174-175), yalın hâl itibara alınmazsa Türkiye Türkçesinin ad çekiminin beş durumdan ibaret sayılabileceğini belirtmiş, *ilgi*, *yükleme*, *yönelme*, *ayrılma* ve *bulunma* hâllerini ismin hâlleri olarak saymıştır. Yazar, +CA hâlinin de bu sıralamaya dâhil edilebileceğini belirtmiştir.

Delice (2008: 21), isim çekim ekleri olarak *belirtme*, *ayrılma*, *kalma* ve *yönelme* eklerini göstermiştir. Yazar, başka bir çalışmada Türkiye Türkçesi gramerlerindeki hâl ekleri hakkındaki görüşleri değerlendirmiş ve görüşünü yinelemiştir (2019: 60).

Yapılan değerlendirmelere bakılınca Bilgegil’in, Ediskun’un, Gencan’ın, Delice’nin Türkçenin bulunma, ayrılma, yönelme ve belirtme hâli ekleri olmak üzere dört hâl ekine sahip olduğu görüşü noktasında birleştiği

görülmektedir. Ergin de ilgi ekinin ikinci derecede bir hâl eki olduğunu, vasıta, yön ve eşitlik eklerinin yapım eki hüviyeti kazandığını belirterek hâl ekleri noktasında bu yazarlarla birleşmektedir. Kononov, Rusçadaki ilgi ekinin bir hâl eki olması sebebiyle bu ekin Türkiye Türkçesinde de bir hâl eki olacağı düşüncesiyle ilgi hâlini de bir hâl olarak değerlendirmiştir. Bu ek dışarıda tutulursa Kononov da Türkçede dört hâl eki olduğunu gösterir.

Kazak Türkçesi gramercileri neredeyse birbirinin aynısı olarak bu lehçede yedi hâl olduğundan bahsederler. Kazak Türkçesinin ilk grameri olan *Til Qural'* da Baytursınulu, Rus gramerciliğinin etkisiyle ilgi ekini bir hâl eki olarak saymış, diğer gramerciler de onu takip etmiştir. Çağdaş Kazak Türkçesi gramerlerinde yalın ve vasıta hâlleri de hâl kategorisi içinde değerlendirilmiştir.

Hâl eklerinin temel işlevi ismi, temel cümlede, yan cümlede veya iç cümlede yüklem olan fiile bağlamaktır. Bu bağlamda ilgi eki belirtili ve zincirleme isim tamlamalarında, ilgi öbeğinde ismi isme bağladığı için bu eki bir hâl eki olarak değil de tamlayan eki yani öbeği kurucu ek olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Türkiye Türkçesinde vasıta hâli olarak gösterilen biçim birim bir çekim edatıdır. Durum, Kazak Türkçesinde de aynıdır. Kazak Türkçesinde vasıta hâli olarak gösterilen yapı, isim+çekim edatı yapısındaki çekim edatı öbeğidir. Kazak Türkçesinde kullanılan *men(en)*, *ben(en)*, *pen(en)* edatları Türkiye Türkçesindeki *ile* edatının karşılığıdır.

Vasıta hâli, Eski Türkçede *+(l)n* eki ile karşılanmaktadır (Tekin, 2016: 110; Gabain, 2007: 64). Bu ek, Karahanlı Türkçesinde (Hacıeminoğlu, 2003: 31), Harezmi Türkçesinde (Toparlı ve Vural, 2007: 40), Kıpçak Türkçesinde (Güner, 2020: 203), Eski Oğuz Türkçesinde (Özkan, 2000: 117), kalıplaşmış olarak Çağatay Türkçesinde (Eckmann, 2009: 83) bulunmaktadır. Bu nedenle tarihî Türk lehçelerinde bu eki bir hâl eki olarak kabul etmek mümkündür. Ancak bugün bu ekin bildirdiği anlam, hem Kazak Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde çekim edatı ile karşılanmaktadır.

Bu çalışmada, araştırmacıların hâl eki olduğu konusunda ittifak ettiği yönelme, bulunma, ayrılma ve belirtme hâli ekleri esas alınmış ve bu eklerin işlevleri üzerinde durulmuştur.

3. Duwlatov'un Eserlerinde Hâl Eklerinin İşlevleri

3.1. Yönelme Hâli Ekinin İşlevleri

Bu ek, temel işlevi eylemin yönünü bildirmek olan ektir. Yönelme hâli eki, Kazak Türkçesinde *+GA* ve iyelik eklerinden sonra *+A* biçimindedir (Biray vd., 2015: 83). Bu ekin işlevleri ve bu işlevlerin örnekleri şöyledir:

3.1.1. Eylemin Yönünü Bildirme

Bu işlev, yönelme hâli ekinin temel işlevidir. Bu işleviyle yönelme hâli eki, eylemin, işin, oluşun, kılışın gerçekleşme yönünü bildirmektedir. Bu işleviyle kullanıldığında yönelme hâli eki almış olan kelime temel yüklem, yan cümlenin yüklemine veya iç cümlenin yüklemine dolaylı tümleci olur.

Örnekler

"Sıyrımdı jalğız *sağan* bildiremin./ *Aytpağan munan burın bir kisige.*" (OQ, 29) 'Bundan önce hiç kimseye anlatmadığım sırrımı sana bildiriyorum.'

"*Bay oğan eş narse bermey, ket, joğal, dep aqıradı.*" (OQ, 163) 'Zengin, ona hiçbir şey vermeden, git kaybol, diye bağırıyor.'

"*Endi bul şenewnikter bizdiñ **dinimizge**, atadan mura bolıp kele jatqan **üdet-ğurpımızğa**, bizdiñ **modalarğa** ğana tiyisti neke **mäselesine** de aralasa bastadı, diniy kitaptardı tutqınğa aldı.*" (ŞJ-2, 29) 'Şimdi bu bürokratlar bizim dinimize, atadan miras olarak gelen örfümüze âdetimize, sadece bizim mollaları ilgilendiren nikâh meselesine de karışmaya başladılar, dinî kitapları yasakladılar.'

"*Är kemedan **Amerikağa** jetkenşe negrlerdiñ üşten biri, keyde jartısı ölip bitse de, qojalardıñ körgen paydasında qıysap joq edi.*" (ŞJ-2, 66) 'Her gemiden Amerika'ya ulaşınca kadar zencilerin üçte biri, bazen de yarısı ölse de sahiplerinin gördüğü faydanın haddi hesabı yoktu.'

3.1.2. Zarf İşlevi

Yönelme hâli ekinin bu işlevinin çeşitli türleri bulunmaktadır.

3.1.2.1. Temsil İşlevi: Yönelme hâli ekinde en yoğun gözlemlenen işlevlerden biridir. Bu durumda yönelme hâli eki temsil işleviyle kullanılmakta ve genellikle *için*, *az da olsa*, *ötürü/dolayı* edatlarının yerine kullanılmaktadır.

Örnekler

"*Okuwağa emes jurttıñ bəri qumar.*" (OQ, 7) 'Halkın hepsi okumaya hevesli değil.'

"*Ötken qıs şaruwağa jeñil bolğandıqtan mal küyli, biye işti bolıp...*" (OQ, 8) 'Geçen kış çiftçiliğe müsait olduğu için

hayvanlar semirmiş, kısraklar gebe kalmış...'

"Mämbettiñ bolıstıǵın özine **äperüwge** kelgen şıǵar, dep ärqaysısı öz oyındaǵısın aytıp..." (OQ, 8) 'Membet'in yöneticiliğini kendisine almak için gelmiş olmalı, diye herkes kendi fikrini söyleyince...'

"- Särseke **könjilge** solay ekeni durıs ta ğoy, läkininde şariyǵatta balaǵa tulım qoyuw durıs emes." (OQ, 11) 'Serseke, bu şekilde olması gönül için doğrudur belki ama şeriatta oğlana örgü örmek doğru değildir.'

"Axmetjannıñ moldasınan **oqıtuwǵa** eki şaqırım jerge Jamal barıp-kelip jüre almaydı." (OQ, 11) 'Ahmetcan'ın hocasından okumak için Cemal iki kilometrelik yere gidip gelemez.'

"Munıñ qılǵan jumısı- Medinede qazaq şäkirtteri üşin bir ülken medrese **salıwǵa** aqşa jıymaq." (ŞJ-2, 101) 'Bunun yaptığı iş, Medine'de Kazak öğrencilere büyük bir medrese yapmak için para toplamak.'

"**Osıǵan** tabatın amalıñ bar ma?" (OQ, 186) 'Bunun için bulacağıın çare var mı?'

"Ayqaptıñ 3-5 nömirlinde A. Baytursınulı qazaqşa **jazuwǵa** tärtip körsetip, oquwşılardıñ sınına salǵan, köpşilik unatsa, sol tärtippen älippe bastırmaqşı eken." (ŞJ-2, 54) 'Aykap'ın 3. ve 5. sayılarında A. Baytursınulı Kazakça yazımı için bir düzen göstererek okuyucuların eleştirisine sunmuş, çoğunluk beğenirse bu düzenle alfabe bastıracaktı.'"

"Keleşek künniñ qanday bolaşaǵın **bilüwge** tarix anıq qural boladı." (ŞJ-2, 58) 'Gelecek günlerin nasıl olacağını anlamak için tarih önemli bir araçtır.'

"**Ziyaratqa** är jerden xalıq köp keletin bolǵan soñ, ol jerde sawda aşılip, kişkene qışlaq birte-birte zorayıp, şaharǵa aynaldı." (ŞJ-2, 88) 'Ziyaret için her yerden çok fazla insan geldiğinden orada ticaret başlamış ve küçük kışlak yavaş yavaş büyüyerek şehre dönüşmüş.'

"Töre **qızmetke** razı ma?" (ŞJ-1, 201) 'Bey hizmetten ötürü razı mı?'

3.1.2.2. Zaman Bildirme İşlevi: Yönelme hâli eki almış sözcük, yüklem zamanını da bildirebilmektedir. Ekin bu işlevi, özellikle zaman zarfı olabilen sözcüklerin üzerine geldiğinde ortaya çıkar.

Örnekler

"Şıqqan jumısı bul jerde emes Qarasuw stanitsiyasındaǵı Xoxol qalasına baradı eken, munda qonaq bolıp tınıǵıp **keşke** jöneledi." (OQ, 8) 'Çıkan işi burada değil, Karasu istasyonundaki Hohol şehrine gidiyormuş, burada misafir olup dinlenip akşama yola çıkacak.'

"Özimiz bir awılda jeti-segiz üymiz, bes **ayǵa** jıyırma bes som aqşa beremiz." (OQ, 12) 'Biz bir köyde yedi sekiz haneyiz, beş ay için yirmi beş som veririz.'

3.1.3. Sorumluluk Yükleme: Ekin bu işlevi, nadir görülen işlevlerden biridir.

Örnek

"-Eki düniyede Jamaldıñ obalı **saǵan** bolsın, biy bolmaq tursın patşa bolatın bolsañ da Jamaldı neǵıp sonday jamanǵa qıyıp bermekşi bolasıñ?- dep közinen jas töǵip üyden şıǵıp ketti." (OQ, 16) 'Eki cihanda da Cemal'in günahı senin boynuna olsun, bey olmak şöyle dursun padişah bile olacak olsan Cemal'i nasıl böyle bir kötüyeye kıyıp da vereceksin, diye gözünden yaş dökerek evden çıkıp gitti.'

3.1.4. Öbek Kurma İşlevi

Yönelme hâli eki, bazı öbeklerde kurucu ek işlevini yerine getirmektedir.

3.1.4.1. Yönelme Öbeği Kurma İşlevi: Yönelme hâli eki, kısaltma öbeklerinden biri olan yönelme öbeğini kuran ek olarak da işlev görmektedir. Bu durumda ek, öbeğin yardımcı unsuru olan birinci kelimeye eklenmektedir.

Örnekler

"K. joldas Semey uwezinen **qızmetke jaqsı, urıǵa raqımsız** atanǵan biylerdiñ biri sanaladı." (OQ, 180) 'Yoldaş K., Semey ilçesi tarafından hizmeti iyi hırsız acımasız beylerden biri olarak tanınır.'

"Ol zeketti äytewir beretin bolǵan soñ biz **xalıqqa paydalı** orınǵa jumsalsa deymiz..." (ŞJ-1, 256) 'O zekâti öyle ya da böyle verdikten sonra biz keşke halka faydalı yere kullanılsa, diyoruz.'

"**Qazaqtıñ tariyxına tiyisti** sözder, materiyaldar jazıp basqarmaǵa jiberüwşi bolsa, qazaqtıñ tariyxın jazǵanda paydalanıp turaşapız." (ŞJ-2, 62) 'Kazakların tarihi için gerekli sözler, materyaller yazıp yönetime gönderir ise Kazakların tarihini yazarken faydalanacağız.'

3.1.4.2. İki Durumlu Öbek Kurma İşlevi: Bu ek, isim+ayrılma hâli eki/ isim+yönelme hâli eki yapısındaki öbeği kurma işlevini yerine getiren iki hâl ekinden biridir. Bu öbek, bazı sözdizimi kaynaklarında kısaltma öbekleri içinde sayılırken bazı kaynaklarda ayrı bir öbek olarak değerlendirilir.

Örnek

"Ağaç üydiñ keñ bir bölmesine **törinen esigine** şeyin xalıq tolğan edi." (OQ, 21) 'Ağaç evin geniş bir odasına başköşesinden kapısına kadar halk dolmuştu.'

"Jamal da erinbey qıssalardı **basıman ayağına** şeyin oqıp tastawşı edi." (OQ, 14) 'Cemal de erinmeden kıssaları başından sonuna kadar okur idi.'

"**Künnen-künge** awırladı mağıyşat." (ŞJ-1, 53) 'Maişet günden güne ağırlaştı.'

3.1.4.3. Fiil Öbeği Kurma: Bu ek, Kazak Türkçesinde deyimleşmiş fiil öbeklerinin kurulmasında da kullanılmaktadır. İsim+yönelme hâli eki/ yardımcı fiil yapısındaki bu fiil öbeklerinde yönelme hâli eki öbeğin asli unsurunu yardımcı unsura bağlama işlevini yerine getirir.

Örnekler

"Egin salındar, şkol aşındar, ulıqtarıñdı sıylap buyruqtarın **ornına keltiriñder**, dep nasixat ayttı." (OQ, 9) 'Ekin ekiniz, okul açınız, büyüklerinize saygı gösterip emirlerini yerine getirin, diye nasihat verdi.'

"Tärtipti medrese joq bul qazaqta,/ **Saladı** sabilerdi tek **azapqa**." (OQ, 61) 'Bu Kazaklarda düzenli medrese yok, çocukları sadece azaba salarlar.'

"Anaw küñgi Kötibaydıñ meni boqtağanın aytqanım joq, onı aytqanda bäleme bolatın edi, ne qılayın. Xasenniñ **köñiline qaradım**." (OQ, 9) 'O gün Kötibay'ın bana küfrettiğini söylemedim, bunu söyleseydim, fena olacaktı, ne yapayım. Hasan'ı kıramadım.'

"Sap akşadan tört jüz tenge jumsalıp şarğa tüsken uwaqıtta Nurpeyiske on toğız şar, Sarsenbayğa on dört şar şığıp bizdiñ jaña talap **bosqa şıqtı**." (OQ, 15) 'Nakit olarak dört yüz tenge harcandıktan sonra seçim zamanında Nurpeyis'e on dokuz Sarsenbay'a on beş oy çıkınca bizim yeni talebimiz boşa çıktı.'

3.1.4.4. Çekim Edatı Öbeğinde İsimleri Edatlara Bağlama: Yönelme hâli eki, çekim edatı öbeğinde asli unsur olan ismi yardımcı unsur olan çekim edatına bağlayabilir. Türkiye Türkçesi gramerlerinde +A *kadar*, +DAn *beri* gibi, isimlere hâl eki ile bağlanan edatlar için birleşik çekim edatı tabiri de kullanılmaktadır.

Bu işlev, yönelme hâli ekinin işlek işlevlerinden biridir. Kazak Türkçesi gramerlerinde çekim edatlarının isimlere bağlanması anlatılırken yalın hâli isteyen edatlar, yönelme hâli isteyen edatlar gibi bir tasnife tabi tutulurlar (Orazbayeva vd, 2005: 388-389). Kazak Türkçesinde bazı isimler, bazı edatlara yönelme hâli eki ile bağlanırlar.

Örnekler

"...bul **uwaqıtka şeyin** sabır etip edim." (OQ, 10) '...bu zamana kadar sabretmiştim.'

"**Keşke taman**" (OQ, 33) 'Akşama doğru.'

"Bul müsäpirlerdiñ **baqıtsızdığına qarısı** bir küni Ğali tösekten awırıp turdı." (OQ, 38) 'Bu zavallıların talihsizliğinin üzerine bir gün Ali yataktan hasta uyandı.'

"Sabaqqa mezgilimen jüretin balanıñ da ertenği ayaz esinen **köpke deyin** şığıatın emes." (OQ, 156) 'Derse vaktinde giden çocuğun da sabahki ayaz uzun müddet aklından çıkmadı.'

3.1.5. Edat Türetme

Yönelme hâli eki, bulunma hâli eki gibi, isimlerle birleşerek onların edat gibi kullanılmasını sağlamaktadır. Bu işlevi, Türkiye Türkçesindeki *adıma*, *yerine* gibi edat olarak kullanılan adlarda da görmek mümkündür. Duwlatov'un eserlerinde bu işleve sadece *birge* 'birlikte' kelimesinde rastlanmıştır. Bu kelimedeki ekin kalıplaştığı da görülmektedir.

Örnek

"Sarsenbaymen **birge**" (OQ, 12) 'Sarsenbay ile birlikte'

3.1.6. Kip Kurma İşlevi

Bu işlev, yönelme hâli ekinin Türkiye Türkçesinde görülmeyen işlevlerinden biridir. Yönelme hâli eki Kazak Türkçesinde *kerek* 'gerek' *tiyis* 'gerek, gerekli' gibi kelimelerle birleşerek gereklilik kipi kurmakta, eki alan sözcük bu kipi kuran yapının bir unsuru hâline gelmektedir. *Kerek*, *tiyis* gibi kelimeler Kazak Türkçesi gramerlerinde *mindettilik mağınalı modal* 'sözder' 'zaruret anlamlı kiplik sözcükler' içinde değerlendirilmektedir (Orazbayeva vd., 2005: 412; Janpeyisov vd., 2002: 577).

3.1.6.1. -(U)w+ğA+tiyis/ kerek Yapısındaki Gereklilik Kipinin Kurulmasında: Bu ek, *mastar eki+yönelme hâli eki/ tiyis* veya *kerek* kiplik sözcükleri yapısındaki gereklilik kipini kurmak için kullanılmaktadır.

Örnekler

"Başlı bolğan bala yağni qorğawşı balalardıń işinde pısıq mıqtırağı **boluwğa kerek.**" (OQ, 164) 'Yönetici olan çocuk, yani koruyucu olan çocukların içinde daha atik, sağlam olmalı.'

"Älbette, adamğa jan berilip, düniyejüzinde jürütwe ğumır berilgen soñ, ol ğumır jep-işip, uyuqtap turuwğa ğana **bolmawğa kerek...**" (ŞJ-2, 111-112) 'Elbette insana can verilip, yeryüzünde yaşamak için ömür verildikten sonra, bu ömür yalnızca yemek, içmek ve uyumak için olmamalı.'

"Alım ärkimniñ malının az-köbine qaray **bölinüwge tiyis emes pe?**" (ŞJ-1, 248-249) 'Vergi herkesin malının azlığına çokluğuna göre bölünmek zorunda değil mi?'

"Balqıyanı Qızılısw elinin bolısnoy sotı **tergetwe tiyis.**" (ŞJ-1, 262) 'Balkıya'yı Kızılısu bölgesinin yönetim mahkemesi sorgulamalı.'

3.1.6.2. -Ar+ğA+kerek Yapısındaki Gereklilik Kipinin Kurulmasında: Bu ek, *sıfat-fiil eki+yönelme hâli eki/kerek* kiplik sözcüğü yapısındaki gereklilik kipinin kurulmasında da kullanılmaktadır. Bu çekim bugünkü Kazak Türkçesinde sık kullanılan yapılardan değildir.

Örnekler

"Qazaq balaların barınşa bir tärtip, bir emlemen jazılğan jeñilirek kitaptarmen **oqtarğa kerek**, onıñ üşin şäkirtter qıs medresede keñesip, başqa jerdegi serikterimen xat arqılı, gazet arqılı aqıldasıp, birinğay **bolarğa kerek.**" (ŞJ-2, 96) 'Kazak çocuklarının hepsini bir düzende, aynı imla ile yazılan daha basit kitaplar ile okutmak gerek, bu nedenle öğrenciler kışın medresede anlaşmalı, başka yerdeki arkadaşlarıyla mektup aracılığıyla, gazete aracılığıyla fikir alışverişinde bulunmalı ve tek düzen olmalı.'

"Osınday erkin uwaqıtta qazaq xalqı jurnal üstinde keñesip jazğa şeyin iyä qala boluwğa, iyä burınğıday köşpelilikte qaluwğa tizgindi **mıqtap qoyarğa kerek.**" (ŞJ-2, 44) 'Böyle bir boş zamanda Kazak halkı dergi üzerinden fikir alışverişinde bulunarak yaza kadar ya şehir olmak konusunda ya da önceki gibi göçebelikte kalmak konusunda dizgini sağlamca tutmak zorundadır.'

3.2. Bulunma Hâli Ekinin İşlevleri

Bu ek, temel olarak yüklem bildirdiği fiilin nerede gerçekleştiğini göstermektedir. Kazak Türkçesinde bu ek +DA şeklindedir. Ekin işlevleri şu şekilde gösterilebilir:

3.2.1. Eylemin Yerini Bildirme

Bu işlev, bulunma hâli ekinin temel işlevidir. Ek, bu işlevle kullanıldığında bu eki alan kelime temel yüklem veya yan cümlelerin yüklemine dolaylı tümleci olur.

Örnekler

"Oquwşılar! Xikayamızdağı oqıyğalar **joğarıda** ayılmış Särsenbaydıñ üy işindegi kisilerden bastalğanı sebepti anıq anlatpaq üşin Särsenbaydıñ kim ekendiğın hem nendey kisi ekendiğın jazamın." (OQ, 9) 'Okuyucular! Hikâyemizdeki olaylar yukarıda anlatılan Sersenbay'ın ev halkından başladığı için açıkça anlatmak adına Sersenbay'ın kim olduğunu ve nasıl biri olduğunu yazacağım.'

"Sol söziñ jüregimniñ **tükpirinde**,/ **Kewdemde** janım barda şığar ma esten?" (OQ, 128) 'O sözün yüreğimin köşesinde, bedenimde canım varken akıldan çıkar mı?'

"Bul jaña nizam boyınşa aşılatuğın äbtehiy **mektepterde** tağılıw ğumımı häm mäjbürli bolaşaq edi." (ŞJ-2, 39) 'Bu yeni kanuna göre açılacak okullarda öğretim genel ve mecburi olacaktı.'

3.2.2. Eylemin Zamanını Bildirme

Bu ek, zaman bildiren sözcüklerin üzerine geldiğinde eylemin zamanını bildirmekte, bu eki alan kelime temel yüklem veya yan cümlelerin yüklemine zarf tümleci olmaktadır.

Örnekler

"Sol **arada** jumısı bar joq bolsa da tamaşağa jüzdey kisi jıynalıp qalğan edi, xalıqtıñ qazırğı äñgimesi 'naçalnik ne jumısqa keldi eken? Bälki bıyılğı Satıbaldıñ arızı şığıp qalğan bolar ma?' desti." (OQ, 8) 'O arada işi olan olmayan yüzlerce kişi toplanmıştı. Halk şimdi, başkan neden geldi acaba? Belki de Satıbaldı'nın bu yılki şikâyeti neticelenmiştir, dediler.'

"(...) özi oqığan bala, **qazırde** on-on birge kelse kerek." (OQ, 16) '(...) o, okumuş bir çocuk, şimdi on on bir yaşına gelmiş olmalı.'

"Men kâpil **sonda** jaman bolmasına,/ Turmasam qolıñdı äkel aytqan şartta-ay." (OQ, 48) 'O zaman kötü olmayacağına ben kefilim, verdiğim sözde durmazsam ordunu al da gel.'

"*Mıñ jeti jüz otız bir sanasında,/ Biz kirdik Russiyanın fanasına.*" (OQ, 58) 'Bin yedi yüz otuz bir yılında biz Rusya'nın himayesine girdik.'

"*Ayağında solardıñ köbi qaştı.*" (OQ, 140) 'Sonunda onların çoğu kaçtı.'

"*Burn, jerdiñ erkin şağında jüz elüw eki jüz şaqırım jerlerge jaylap ketedi eken.*" (OQ, 155) 'Önceleri toprakların özgür olduğu zamanlarda yüz elli iki yüz kilometre uzaklıktaki yerlere yaylamaya giderlermiş.'

"*2 aprel'de Qazan şaharında noğaydıñ ataqtı aqını Ğabdolla Toqayev opat boldı.*" (ŞJ-2, 76) '2 Nisan'da Kazan şehrinde Nogayların ünlü şairi Abdullah Tukay vefat etti.'

3.2.3. İsmi Sıfata Dönüştürme

Bulunma hâli eki, sıfat yapan +KI eki ile birlikte ismi sıfata dönüştürmektedir.

Örnekler

"*ğalamdağı xikmattan*" (OQ, 6) 'âlemdaki hikmetten'.

"*jaylawdağı elge*" (OQ, 8) 'yayladaki halka'.

"*Oquwşılar! Xikayamızdağı oquyğalar joğarıda aytilmiş Särsenbaydıñ üy işindegi kisilerden bastalğanı sebepti anıq anlatpaq üşin Särsenbaydıñ kim ekendigin hem nendey kişi ekendigin jazamın.*" (OQ, 9) 'Okuyucular! Hikâyemizdeki olaylar yukarıda anlatılan Sersenbay'ın ev halkından başladığı için açıkça anlatmak adına Sersenbay'ın kim olduğunu ve nasıl biri olduğunu yazacağım.'

3.2.4. Miktar Zarfı İşlevi

Bu işlev, ekin nadir işlevlerinden biridir.

Örnek

"*Fatixolla baydıñ bul elde alatın eki mıñ tengege nesiyesi bar ğoy...*" (OQ, 36) 'Fatiholla Bey'in bu yerde alacak iki bin tenge kadar borcu var...'

3.2.5. Öbek Kurma

Bu ek, kısaltma öbeklerinden bulunma hâli öbeğini kuran ek olarak da kullanılmaktadır.

Örnek

"*Härkim öz qolında barına jomart bolğanı sekildi, men de öz mağlumatımşa biyşara xalqımızğa fayda keltirmek ämlhiylä uşbu risäläni jazdım.*" (OQ, 47) 'Herkesin kendi elinde olana cömert olması gibi ben de kendi bilgimce çaresiz halkımıza faydalı olmak amacıyla işte bu risaleyi yazdım.'

3.2.6. Edatın Anlamını Pekiştirme

Bu ek, Türkiye Türkçesindeki işlevlerinden farklı olarak edatların üzerine gelerek onların anlamlarını pekiştirmektedir.

Örnekler

"- *Särseke Köñilge solay ekeni durıs ta ğoy, läkininde şariğatta balağa tulım qoyuw durıs emes.*" (OQ, 11) 'Serseke, bu şekilde olması gönül için doğrudur belki ama şeriatta oğlanın saçını örmek doğru değildir.'

"*Egerde Ğalimen qaşa qalsa kim tilektes, järemdes boların oylağanda, öziniñ şeşesi Şolpannan başqa heşkim közine körinbedi.*" (OQ, 28) 'Eğer Ali ile kaçarsa kimin yanında olacağını kimin yardımcı olacağını düşününce aklına annesi Şolpan'dan başkası gelmedi.'

3.2.7. Edat Türetme

Bu ek, isimlerin üzerine gelerek onların edat olarak kullanılmasına sebep olmaktadır. Ekin bu işlevine Türkiye Türkçesinde de rastlanmaktadır.

Örnekler

"*Üş jarım ayda Jamal muğalimniñ ijağatı, öziniñ ötkir zeyini sayasında xat tanıp jazarlıqtay boldı.*" (OQ, 13) 'Üç buçuk ayda Cemal, öğretmenin çabası, kendi keskin zekâsı sayesinde okuyup yazacak kadar öğrendi.'

"*...sol tünnen bastap bılay Jamal xaqında Şolpan Särsenbaymen heş närse söylespeytin boldı.*" (OQ, 21) '(...) o gecedan itibaren Cemal hakkında Şolpan Sersenbay ile hiçbir şey konuşmaz oldu.'

"*Malıñnıñ arqasında bir şattan.*" (OQ, 55) 'Malın sayesinde bir kere mutlu ol.'

"*Jolında sonday qızdıñ qıyar em bas*" (OQ, 24) 'Böyle bir kızın yolunda can verir idim.'

3.2.8. Zamire Dönüştürme

Bu ek, +KI eki ile birleşince isimleri zamire dönüştürmektedir.

Örnekler

"Meniñ dawısmıñ jaqsı-jamanın qaydan bildi **mundağılar**, ä dep awızımdı aşıp körgenim joq." (ŞJ-1, 266) 'Benim sesimin iyi veya kötü olduğunu nereden bildi bunlar, a diye ağzımı açmadım.'

"**Oñtüstiktegiler** (kuldar köp bolğan) jaña zakonğa bağıñğısı kelmegen." (ŞJ-2, 73-74) 'Güneydekiler (kölelerin çok olduğu bölge) yeni kanuna uymak istemiyorlar.'

3.2.9. Mastar Eki İle Birlikte Şimdiki Zaman Eki Kurma

Türkiye Türkçesinde daha çok resmî kullanımlarda görülen *-mAktA* yapısındaki şimdiki zaman eki, Kazak Türkçesinde de mevcuttur. Çağdaş Kazak Türkçesinde *-(U)wdA* biçiminde kullanılan bu ek, özellikle yazı dili olma sürecinin başında Kazak Türkçesinde *-MAktA* olarak da kullanılmıştır.

3.2.9.1. -MAktA Yapısındaki Şimdiki Zaman Ekinde: Bu yapı, özellikle Çağatay Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin etkisiyle kullanılmış bir yapıdır. Kazak Türkçesi terminolojisinde *kitabiy til* 'kitabi dil' olarak tanımlanan bu özellikler Abay, Duwlatov, Baytursınlı gibi yazarların eserlerinde sıklıkla karşılaşılan özelliklerdir.

Örnekler

"Äwelde jerimizben kirip edik, / **Turmaqta** ğadıldiktñ sayasında." (OQ, 58) 'Toprağımıza önceden yerleşmiştik. Adalet sayesinde yaşamakta.'

"Jılına pälän somğa jaldadım dep, / Küni tüni balaların **oqıtmaqta**. / Otırsa molda sordıñ qolın bosap, / Bir iske eptep qana **jumsamaqta**." (OQ, 61) 'Yılığına şu kadar soma anlaştım diyerek gece gündüz çocukları okutmakta. Molla işini bitirip biraz otursa ona başka iş vermekteler.'

"Jerdi küydirip turğan istiq künde, jan şıdamastıq awada qul beyşara basın kötermesten ekken eginderin orıp, jerin jırtıp, damılsız **jürmekte**." (ŞJ-2, 69) 'Toprağı yakan sıcak güneşte, canın dayanamayacağı havada zavallı köle başını kaldırmadan ektiği ekinleri biçip, toprağı sürüp aralıksız çalışmakta.'

"Meni tez öltirip tastamasa jarar edi, **demekte**." (ŞJ-2, 71) 'Beni çabucak öldürüvermese iyi olur, diyor.'

3.2.9.2. -(U)wdA Yapısındaki Şimdiki Zaman Ekinde: Bu ek, çağdaş Kazak Türkçesinde özellikle edebî eserlerde ve basın yayın dilinde kullanılan bir ektir.

Örnekler

"...jas jürekteri damılsız **soğuwda** edi." (OQ, 31) '...genç yürekleri aralıksız çarpıyordu.'

"Endi bul şenewnikter qazaq dalasına mıñdağan mujiqtardı jer awdarıp, qazaqtardıñ suwı men şuraylı jerlerin tartıp **äperüwde**." (ŞJ-2, 29) 'Şimdi bu bürokratlar, Kazak bozkırına binlerce Rus köylüsünü sürgün ederek Kazakların suyu ile bereketli topraklarını ellerinden alıyorlar.'

3.2.10. Sıfat-Fiil Ekleri İle Zarf-Fiil Eki Oluşturma

Kazak Türkçesinde bulunma hâli eki, *-GAn* ve *-Ar* sıfat-fiil ekleri ile birleşerek *-GAndA* ve *-ArdA* zarf-fiillerinin teşekkülünde işlev görmektedir. Kazak Türkçesi gramerlerinde gösterilen zarf-fiil ekleri şunlardır: *-A/-y, -p, -GAll, -GANşA, -MAstAn, -Islmen, -MAyInşA* (Janpeyisov vd., 2002: 517; Orzabayeva vd., 2005: 342; Sızdıqova, 2012: 86). Ancak *-GAndA* ve *-ArdA* ekleri de Kazak Türkçesinin zarf-fiil eklerindedir. Bu eklere Duwlatov'un eserlerinde sıkça rastlamak mümkündür.

3.2.10.1. -GAndA Zarf-fiil Ekinde: Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bulunmayan ancak özellikle doğu grubu Anadolu ağızlarında ve Oğuz lehçelerinden Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde *-AndA* olarak kullanılan bu ek, Kazak Türkçesinde sıkça kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Bu eki alan kelime, yüklem gerçeleştirilme zamanını bildirir. Bazen bu ekin unsurları arasına iyelik ekleri de girebilmektedir.

Örnekler

"Egerde Ğalimen qaşa qalsa kim tilektes, järdemdes boların **oylağanda**, öziniñ şeşesi Şolpannan başqa heşkim közine körinbedi." (OQ, 28) 'Eğer Ali ile kaçarsa kimin yanında olacağını, kimin yardımcı olacağını düşününce aklına annesi Şolpan'dan başkası gelmedi.'

"Qazaqtardıñ bir-birimen **kezdeskende**, dala saltı boyınşa 'Mal-jan, bala-şağan aman ba?' dep sälemdesüwi de osı maqsatqa säykes." (ŞJ-2, 34) 'Kazakların birbiriyle karşılaştıklarında bozkır kanununa göre, malın canın evlatların esen mi, diyerek selamlaşmaları da bu maksada uygundur.'

"Bostandıq surap sotqa arız berip pe ediñ? - **degenimde** qız tömen qarap, bögeñkirep, aqırın: -Joq, dedi." (OQ, 182) 'Özgürlük isteyip mahkemeye dilekçe vermiş miydin, dediğimde kız aşağıya bakıp duraksayarak sonunda; -Yok,

dedi.’

3.2.10.2. –ArdA Zarf-Fiil Ekinde: –ArdA zarf-fiil eki de tıpkı –GAndA zarf-fiil eki gibi sıfat-fiil eki ve bulunma hâli ekinden müteşekkil bir ektir. Çok sık olmasa da Duwlatov’un eserlerinde rastlanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Bu zarf-fiilin gazete yazılarından ziyade edebî eserlerde kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Örnekler

“Anaw küngi janbası qurttap jürgen kök qozını äkel, üyge **kirgizerde** keskesin alıp tasta! Uqtıñ ba?- dedi.” (OQ, 12) ‘Ö günkü kuyruğu kurtlanmış boz kuzuyu getir, eve girerken sargısını alıp at, anladın mı, dedi.’

“Ölimge basın baylatıp-/ **Jibererde**, janım-aw,/ Janaşır jaqın, qayda ediñ?” (OQ, 137) ‘Ölüme başını bağlatırken, ey canım, akrabalar, yakınlar, neredeydiniz?’

3.3. Ayrılma Hâli Ekinin İşlevleri

Ayrılma hâli ekinin temel işlevi, özellikle yüklem bildirdiği iş, oluş ve kılışın çıkış noktasını, kaynağını bildirmektir. Ancak ekin kullanım özellikleri bağlamdan dolayı değişebilmekte, ek, farklı işlevleriyle kullanılabilir.

Ayrılma hâli eki Kazak Türkçesinde +DAn; m, n, ŋ ünsüzlerinden sonra ise +nAn biçimindedir (Koç ve Doğan, 2004: 205).

Bu ekin işlevlerini Duwlatov’un eserleri özelinde Kazak Türkçesinde şu şekilde tespit etmek mümkündür:

3.3.1. Kaynak İşlevi

Bu işleviyle ayrılma hâli eki eylemin kaynağını, çıkış noktasını bildirmektedir.

Örnekler

“Osılay **şejireden** körinedi.” (OQ, 6) ‘Şecereden böylece görünür.’

“Jäne de töreniñ bir xat xabarı sol: **Qazaqtan** soldat alınbaydı, biraq mujktar sekildi qala bolam deseñ 15 destina jer beriledi, dedi.” (OQ, 9) ‘Yine de başkanın bir haberi de şu: Kazaklardan asker alınmayacak, ancak çiftçiler gibi yerleşik düzende olacağım dersin 15 dönüm arsa verilecek dedi.’

“Bekjan **naçal’nikten** tağı ne estigenin söyley bastağanda älgi toptanıp otırğan xalıqqa bir jigit şawıp kelip (...)” (OQ, 9) ‘Bekjan, başkandan başka ne duyduğunu söylemeye başladığında toplanmış bulunan halka doğru bir genç koşarak gelip (...)’

“Sol minutta-aq awıldıñ adamdarı jıynalıp, Qalampır báybişe **sabadan** qımız quya bastap, Särsenbay da Jamalğa –Tur, qarağım, moldakeñe mal äkel! dep ämir etti.” (OQ, 12) ‘O anda köy halkı toplanmış, Kalampır Hanım kırbadan kıımız koymaya başlamıştı. Sarsenbay da Cemal’e –Kalk, yavrum, hocana koyun getir, diye emir verdi.’

“1821 jılı **qazaqtan** Tentek töre degen şığıp Türkistandı Qoğan biylewinen qutqaramın dep, 12 miñ adammen Sayramğa barıp jıynalğan eken.” (ŞJ-2, 90) ‘1821 yılında Kazaklardan Tentek Töre isimli biri çıkmış ve Türkistan’ı Hokand’ın yönetiminden kurtaracağım diyerek 12 bin adam ile Sayram’a giderek toplanmış.’

3.3.2. Zarf İşlevi

Bulunma hâli eki alan kelime, cümlelerde yüklem zarf tümleci olabilmektedir. Bu ek, eklendiği kelime veya öbeğe zaman, sebep gibi anlamlar yükleyebilmektedir.

3.3.2.1. Zaman Bildirme İşlevi: Bu eki alan kelime, yüklem bildirdiği işin, oluşun, kılışın zamanını bildirebilmektedir.

Örnekler

“Qurman degen atanıñ awılı **jıladağıdan** jaylawğa erte şığıp edi.” (OQ, 8) ‘Kurman Ata’nın köyü yaylaya her yıl olduğundan daha erken çıkmıştı.’

“- Särsenbay, kuwanış qayırılı bolsın, alla **uzağınan** süyindirsin, äyel bala demeyiz! desti.” (OQ, 9) ‘Sarsenbay, bu mutlu haber hayırlı olsun, Allah ebediyen sevindirsin, kız çocuğu diye üzülmeysin, dediler.’

“Ğali, **äwelden** noğayşa kiyinip jüretin (...)” (OQ, 37) ‘Ali eskiden beri Nogay gibi giyinirdi (...)’

“Bay, erten **tañsäriden** jürem, beretininiñizdi beriniz.” (ŞJ-1, 247) ‘Beyim, seher vaktinden yola çıkacağım, vereceğinizi veriniz.’

3.3.2.2. Temsil İşlevi: Bu eki alan kelime, yüklem sebebinin de bildirebilmektedir. Bu durumda bu eki alan kelimeyi (...)+DAn dolay, (...)+DIğI için şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmak mümkündür.

Örnekler

“Ötken qıs şaruwağa jeñil **bolğandıqtan** mal küyli, biye işti bolıp (...)” (OQ, 8) ‘Geçen kış çiftçiliğine müsait olduğu için hayvanlar semirmiş, kısraklar gebe kalmış (...)’

“Üş **teñgeden** ölmepiz./ Kel, mirzalar, berelik.” (OQ, 115) ‘Üç tengeden ölmeyiz, gelin efendiler, verelim.’

“Qazaq arasında joğarıda aytilğan awruw ölgen maldıñ iyä etin **jegennen**, iyä sonı soyıp **buzğannan** bek awır awruwolarğa kırıptar boladı.” (ŞJ-2, 118) ‘Kazaklar yukarıda söylenen hastalık ile ölen hayvanın ya etini yemekten ya da bunu kesip parçalamaktan pek ağır hastalıklara giriftar olur.’

3.3.2.3. Durum Zarfı İşlevi: Bu eki alan kelime, bazen durum zarfı olarak da kullanılmaktadır.

Örnek

“Tün bolıp oyın bastalıp manağı jigit äwelgi planı boyınşa öleñin **äbden** jattap alıp Jamaldıñ qasında otıradı.” (OQ, 16) ‘Gece olunca eğlence başlamış, bu delikanlı az evvelki planına göre şiiri tamamen ezberlemiş biçimde Cemal’in yanında oturuyordu.’

3.3.2.4. Miktar Zarfı İşlevi: Bu eki alan kelime, miktar zarfı olarak da kullanılabilir.

Örnek

“Atasınan artıq däuwet qalmasa da berirek kelgen son malı da jaqsı bolıp, julqısı **jüzdenden** asıp, eki jüz üş jüzdenden qoy da bitip qatardağı maldı üyiniñ birine qosılıp edi.” (OQ, 9) ‘Babasından çok mal mülk kalmasa da daha sonraları malları da iyi çıkmış, yilkısı yüzü geçmiş, iki yüz üç yüz koyun da yetişince civardaki zenginlerin arasına katılmıştı.’

3.3.2.5. Vasıta İşlevi: Bu ek nadir de olsa, eklendiği kelimeye *aracılığıyla* anlamı katmaktadır. Bu durumda eki alan kelime, yüklem bildirdiği eylemin vasıtasını bildirmektedir.

Örnek

“**Apannan** ağama aytqızıp körıp edim, qızdı bala deytin emes eken göy... Betime de tüzüw qaramaytın boldı.” (SJ-1, 273)

“Annem vasıtasıyla diyeceğimi babama iletmeye çalıştım. Kız çocuğunu, evladı yerine koymuyor... Yüzüme de bakmaz oldu.”

“Julqaydar qızı tuwralı öz **qolınnan** 300 som äperdim.” (ŞJ-1, 293) ‘Julqaydar’ın kızı için kendi elimle 300 som gönderdim.’

3.3.3. Yer Bildirme İşlevi

Bu eki alan kelime, yüklemdeki iş, oluş veya durumun yerini gösterebilir. Bu işlev, ekin temel işlevlerinden biridir.

Örnekler

“**Manayınan** joğal tez.” (OQ, 146) ‘Çabuk önünden kaybol.’

“Jarmuxamet **esikten** kire külimdep azıraq entige söylep: - Äy, sen ne bildiñ? Oqudıñ ba? dedi.” (OQ, 178) ‘Jarmuxamet, kapıdan girerken gülümseyerek biraz nefes nefese konuştu, - Ey, sen nereden bildin, okudun mu, dedi.’

3.3.4. Öbek Kurma İşlevi

3.3.4.1. Çekim Edatı Öbeğinde İsimleri Edatlara Bağlama İşlevi: Bazı çekim edatları isimlere ayrılma hâli eki ile bağlanmaktadır. Kazak Türkçesi gramerlerinde *şığıs septiğın menşeretin septewlikter* ‘ayrılma hâli eki ile bağlanan edatlar’ olarak ifade edilen bu edatların örneklerine Duwlatov’un eserlerinde bolca rastlamak mümkündür.

Örnekler

“**Munan keyin** köp uwaqtı ötkizbey Särsenbay bir qız ayttırdı.” (OQ, 10) ‘Bundan sonra çok vakit geçirmeden Sersenbay bir kız istetti.’

“Balalar, men endi **munan artıq** ömir sürgim kelmeydi, meniñ ölgim keledi...” (OQ, 162) ‘Çocuklar, ben daha fazla yaşamak istemiyorum, ben ölmek istiyorum.’

“Biraz **söyleskennen keyin** Särsenbay şäkirtpen kelisip, üyine alıp qayttı.” (OQ, 12) ‘Biraz konuştuğundan sonra Sersenbay, talebe ile anlaşarak alıp evine döndü.’

“Aqmoladağı gorodskoy şkolada **2-3 jıldan beri** oqıp jür eken.” (ŞJ-2, 97) ‘Akmola’daki şehir okulunda iki üç yıldan beri okuyormuş.’

“Axmet Baytursınovtıñ jazuw tärtibin **unatatınınnan başka** qosarım minaw: qazaq älippesine f menen x da kirse eken.” (ŞJ-2, 55) ‘Ahmet Baytursınov’un yazı düzenini beğenmekle birlikte buna ekleyeceğim şudur: Keşke Kazak alfabesine f ile x da girse.’

3.3.4.2. İki Durumlu Öbek Kurma: Bu ek, *isim+DAn/ İsim+A* yapısındaki öbeğin birinci unsuruna eklenerek öbeğin kurulmasında rol oynamaktadır.

Örnek

"Ağaç üydiñ keñ bir bölmesine **törinen esigine şeyin xalıq tolğan edi.**" (OQ, 21) 'Ağaç evin geniş bir odasına başköşesinden kapısına kadar halk dolmuştu.'

"Jamal da erinbey qıssalardı basıman **ayağına şeyin oqıp tastawşı edi.**" (OQ, 14) 'Cemal de erinmeden kıssaları başından sonuna kadar okur idi.'

3.3.4.3. Ayrılma Hâli Öbeği Kurma: Bu ek, *isim+ayrılma hâli eki/ yalın isim* yapısındaki ayrılma hâli öbeğinin yardımcı unsurunu asli unsura bağlayabilmektedir. Bu durum, Kazak Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de mevcuttur. Aynı zamanda Türkiye Türkçesinde *üçte bir, beşte iki* gibi oran bildiren yapılar, bulunma hâli eki ile kurulurken buna benzer yapıların Kazak Türkçesinde ayrılma hâli eki ile kurulduğunu görmek mümkündür.

Örnekler

"Endi bul şenewnikter bizdiñ dinimizge, **atadan mura** bolıp kele jatqan âdet-ğurpımızğa, bizdiñ moldalarğa ğana tiyisti neke mâselesine de aralasa bastadı, diniy kitaptardı tutqınğa aldı." (ŞJ-2, 29) 'Şimdi bu bürokratlar bizim dinimize, atadan miras olarak gelen örfümüze âdetimize, sadece bizim mollaları ilgilendiren nikâh meselesine de karışmaya başladılar, dinî kitapları yasakladılar.'

"**Tawdan ülken tastan awır** sekildi(...)" (ŞJ-2, 42) 'Dağdan büyük, taştan ağır gibi (...)'

"Bügin Aziya kartasının **törtten birine** iye bolıp turğan qanşa milliyon qazaqtıñ tariyxı kömeski qalıp ta turğan jayı bar." (ŞJ-2, 60-61) 'Bugün Asya haritasının dörtte birine sahip olan milyonlarca Kazak'ın tarihi belirsiz bir şekilde durmakta.'

"Âr kemededen Amerikağa jetkenşe negrlerdiñ **üsten biri**, keyde jartısı ölip bitse de, qojalardıñ körgen paydasında qıysap joq edi." (ŞJ-2, 66) 'Her gemiden Amerika'ya ulaşınca kadar zencilerin üçte biri, bazen de yarısı ölse de sahiplerinin gördüğü faydanın haddi hesabı yoktu.'

3.3.4.4. Belirtili/ Zincirleme İsim Tamlamasında Tamlayan Eki İşlevi: Bu durum, Türkiye Türkçesinde de mevcut olan bir durumdur. Ayrılma hâli eki, belirtili isim tamlamalarında veya zincirleme isim tamlamalarında tamlayan eki işleviyle kullanılabilir. Ekin bu işlevine nadiren rastlanmaktadır.

Örnek

"Közim körgen **oqıyğalardan bir-ekewin** jazayın." (ŞJ-2, 105) 'Gözümle gördüğüm olaylardan bir ikisini yazayım.'

"(...) komitet **ağzalarından eki ökili** kelsin dedi." (ŞJ-2 300) '(...) komite üyelerinin iki temsilcisi gelsin, dedi.'

3.3.5. Örtülü Özne Oluşturma

Örtülü özne, edilgen çatılı fiillerde ortaya çıkan ve *tarafından* edatıyla tamamlanan veya +CA eki alan ve işi yapan olarak değerlendirilen öznedir. Bu özne, Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde +DAn eki olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bu durumun Duwlatov'un eserlerinde bir örneğine rastlanmıştır.

Örnek

"K. joldas Semey **uwezinen** qızmetke jaqsı, urığa raqımsız atanğan biylerdiñ biri sanaladı." (OQ, 180) 'Yoldaş K., Semey ilçesi tarafından hizmeti iyi, hırsıza acımasız beylerden biri olarak tanınır.'

3.3.6. Karşılaştırma İşlevi

Ekin bu işlevine Duwlatov'un eserlerinde nadiren rastlanır. Bu işlevin iki örneği tespit edilebilmiştir.

Örnekler

"Bul sözdiiñ mağınası siz **aytqannan**,/ Menimşe, bolsa kerek tereñirek." (OQ, 113) 'Bence, bu sözün anlamı sizin söylediğinizden daha derin olmalı.'

"Jawlasarmız, tınarmız,/ **Baldan** tätti turarmız,/ Sonda seni quwarmız,/ Qara jürek, qandı köz." (OQ, 146) 'Savaşırız dururuz, baldan tatlı yaşarız, şimdi seni kovarız kara kalp, kanlı göz.'

3.3.7. Edat Türetme İşlevi

Ayrıma hâli eki, yönelme ve bulunma hâli ekleri gibi edat olarak kullanılan adlar türetmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *yüzünden* kelimesi ile örneklendirilebilecek yapıya benzer yapıları Duwlatov'un eserlerinde de görmek mümkündür.

Örnekler

"Biraq mal **jağınan** könili xoş bolsa da (...)" (OQ, 9) 'Ancak mal bakımından gönlü hoş olsa da (...)'

"Marxamätşilik **jüzinen** men mazmunanın köz jasın qurğatıp, basıma erik berip qıyanattan qorğasañız eken." (OQ, 33)

'Merhametiniz ile ben zavallının gözyaşını dindirip bana özgürlük vererek lütfen beni zulümden koruyunuz.'

3.3.8. Mensubiyet Bildirme

Bu ek, bir nesnenin nereye ait olduğunu, bir kişinin nereli olduğunu da bildirebilmektedir.

Örnek

"*Aqtaşı Yusuf Narımbay balasınan Qaraman Qoğabay degen jesir almaq.*" (OQ, 170) 'Aktaşı Yusuf Narımbay'ın evlatlarından Karaman Koğabay isimli dulu almak istiyor.'

"*Aqtaşı-Qaramannan jüz qaralı adam bar eken.*" (OQ, 171) 'Aktaşı ve Karaman (köylerinden) yüz kadar insan varmış.'

3.3.9. Hedef Bildirme

Bu ek, eylemin neye yönelik yapıldığını da gösterebilmektedir.

Örnek

"*(...) qolımnan qayta qayta spasibo dep ustadı.*" (OQ, 8) '(...) tekrar tekrar elimden, teşekkür ederim, diyerek tuttu.'

3.3.10. -MAs Sıfat-Fiil Ekiyle Zarf-Fiil Eki Oluşturma

Bu ek, -MAs sıfat-fiil eki ile birleşerek Türkiye Türkçesine -mAdAn olarak aktarılabilecek -MAstAn zarf-fiil ekini kurmaktadır. Bu zarf-fiil, eki Kazak Türkçesinde sıklıkla kullanılan eklerden biridir.

Örnekler

"*Ol tüni awılınay, vıbornaylar uyıqtamastan qızmetinde bolıp, tañerten awıldan oqşawırak jerde tigilip qalğan bir aq üy bir qonır üy körindi.*" (OQ, 8) 'O gece bey ve yardımcıları uyumadan çalıştılar. Sabah köyden biraz dışarıda dikilen bir ak otağ bir boz otağ göründü.'

"*Jürgizdi avtomobil at jekpesten, / Ąmiri qolda bolıp teris ketpesten.*" (OQ, 53) 'Yönetimi insan elinde olduğu için ters gitmeden, at koşmadan otomobili hareket ettirdi.'

"*Ülken kisi bolğış Nurmaştıñ köñiline qaramastan, däl murnına tüsti.*" (OQ, 159) 'Büyük adam olmaya hevesli Nurmaş'a bana mısın demeden tam burnunun üstüne düştü.'

"*Ol zaman üş jüz birge aralasıqan, / Bağımıp eş padişahqa qaramastan.*" (OQ, 49) 'O zaman üç cüz hiçbir padişaha tabi olmadan iç içe yaşamış.'

3.4. Belirtme Hâli Eki

Hâl ekleri içinde çok fazla işlevi olmayan tek ek, belirtme hâli ekidir. Bu ek, temel olarak cümlenin nesnesini bildirir ve belirtme hâli öbeği kurar.

Bu ek, Kazak Türkçesinde +nI, +DI şeklindedir. Teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra +n biçiminde kullanılmaktadır.

Bu ekin işlevleri şunlardır:

3.4.1. Cümlenin Nesnesini Gösterme

Bu işlev, belirtme hâli ekinin temel işlevidir.

Örnekler

"*Meni jeti jasımda atam qazaq qurpınşa bir qazaqqa malğa satqan eken, bul künde kâmil jasqa tolıp körsem küyewim özime unamağandığı sebepti hâim atam ıqtıyarsız bermekşi bolğan sebepti özimniñ süygen jigitimnen qaşıp keldim.*" (OQ, 32-33) 'Beni yedi yaşında babam Kazak âdetine göre bir Kazak'a mal karşılığında satmıştı, bugün olgun yaşına ulaştığımda kocamın bana yakışmaması ve babamın beni isteğim dışında vermesi sebebiyle sevdiğim delikanlı ile kaçıp geldim.'

"*Köziydi aş oyan qazaq köter bastı, / Ötkizbey qaranğıda beker jastı.*" (OQ, 46) 'Karanlıkta hayatı boşuna geçirmeden gözünü aç, uyan Kazak, başını kaldır.'

"*Üyrensin balaların öner, ğılım, / Ötkizbey oyun oynap beker künin.*" (OQ, 75) 'Evlatların hayatını boşuna oyun oynayarak geçirmeden hüner, ilim öğrensin.'

"*Neşe türlü bu zamanda ğılım bar, / Üyrenüwge paydalısın qıl talap.*" (OQ, 90) 'Bu zamanda ne çeşit ilim varsa faydalısını öğrenmeyi talep et.'

"*Tırısқан шақırıuwға jurtti jariqqa.*" (OQ, 126) 'Halkı aydınlığa çağırmaq için uğraştı.'

"*Azamattıñ mindeti eldi qorğaw, / Töngeli tur basına küşti tolğaw.*" (OQ, 133) 'Vatandaşın görevi memleketi

korumaktır, başına büyük bir dert gelmek üzeredir.’

“*Bul mâsele tez şeşile qoymaydı, aldımın mundağı jataqtardı köndirüw kerek, onan keyin ruqsat aluw kerek, aqşa jıynaw kerek.*” (ŞJ-1, 268) ‘Bu mesele çabuk çözülmeyecek, öncelikle buradaki fakirleri inandırmalı, ondan sonra izin almalı, para toplamalı.’

“*Bir xalıqtıñ turmısın tüp-tamırınan buzıp özgertüw (köşpelilikten otırıqsılıqqa, otırıqsılıqtan köşpelilikke şıqqan sekildi) oñay is emes.*” (ŞJ-2, 44) ‘Bir halkın hayatını kökünden bozup değiştirmek (göçebelikten yerleşik hayata, yerleşik hayattan göçebeliğe geçirmek gibi) kolay iş değildir.’

“*Amerikanı munan tört jüz jil burın Xristofor Kolumb degen bir batır kapitan tapqan.*” (ŞJ-2, 64) ‘Amerika’yı bundan dört yüz yıl önce Kristof Kolomb adındaki kahraman bir kaptan bulmuş.’

3.4.2. Belirtme Hâli Öbeği Kurma

Belirtme hâli öbeği, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de çok kullanılan bir öbek değildir. Bu nedenle Duwlatov’un eserlerinde de bu öbeğe çok rastlanmamaktadır. Yapılan taramalarda tespit edilen öbeklerin biçim birimleri *isim tabanı+belirtme hâli eki/ fil tabanı+Ar sıfat-fiil eki+Ilk isimden isim yapım eki* şeklindedir. Bu yapıların ikinci unsuru Türkiye Türkçesine aktarılırken -AcAk gelecek zaman sıfat-fiili ile aktarılmıştır.

Örnekler

“*Keleşek üşin basqa jurttarmen qatar ulttığımızdı, teñdigimizdi saqtarlıq qılğan häm qılıp turğan köñil jubanarlıq bir isimiz joq.*” (ŞJ-2, 136) ‘Gelecek için başka memleketlerle birlikte milliyetimizi, eşitliğimizi koruyacak ve korumakta olan gönlümüzü avutacak bir işimiz yok.’

“*Bizde kewdemizdi qağarlıq mektep-medreseler joq.*” (ŞJ-2, 150) ‘Bizde göğsümüzü kabartacak mektep, medreseler yok.’

“*Biraq bul dawıstar uyuqtağandı oyatarlıq, tas köñildi jibiterlik, adasqandı jolğa salarlıq dep aytuwğa bolmaydı.*” (ŞJ-2, 188) ‘Ancak bu sesler için uyuyanı uyandıracak, taş gönlü yumuşatacak, yoldan çıkanı yola getirecektir demek, mümkün değildir.’

“*(...) bizdiñ tömengi jazğanımızdıñ kemin toltırarlıq, qatesin körseterlik bilgenderi bar qazaq-qırğız azamattarı, osı maqalanı oqığannan keyin keşiktirmey jazuwların ötinemiz.*” (ŞJ-3, 85) ‘(...) bizim aşağıda yazdığımızın eksikliğini tamamlayacak, hatasını gösterecek bilgileri olan Kazaklar ve Kırgızların bu makaleyi okuduktan sonra geciktirmeden yazmalarını rica ediyoruz.’

Sonuç

Hâl eklerinin temel işlevi, isimleri fiile bağlamaktır. Hem Kazak Türkçesi gramerlerinde hem de Türkiye Türkçesi gramerlerinde hâl ekleri işlenirken bu husus üzerinde durulmuştur.

Kazak Türkçesi gramerleri hâl kategorisini anlatırken ismin yedi hâlinden bahseder. Bunlar: *Ataw* (yalın), *ilic* (ilgi), *barıs* (yönelme), *tabıs* (belirtme), *jatis* (bulunma), *şığıs* (ayrılma) ve *kömetes* (vasıta) hâlleridir. Türkiye Türkçesi gramerleri de genel itibarıyla yalın, ilgi, yönelme, belirtme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik ve yön gösterme hâllerini ismin hâlleri olarak göstermişlerdir. Türkiye Türkçesi gramerlerinde ismin hâlleri olarak gösterilen eşitlik hâli ve yön gösterme hâli, Kazak Türkçesi gramerlerinde ismin hâlleri arasında gösterilmez. Aynı dilin iki lehçesi üzerine yazılan gramerlerdeki farklılıklar, esasen, bakış açısından kaynaklanan farklılıklardır. Bu çalışmada yönelme, ayrılma, bulunma ve belirtme hâli ekleri hâl eki olarak kabul edilmiş ve bu eklerin işlevleri üzerinde durulmuştur.

Mirjaqip Duwlatov, Kazak Türkçesinin en önemli müelliflerinden biridir. Neredeyse bütün edebî türlerde kalem oynatmış, Kazakçayı çok güzel bir şekilde kullanmıştır. Onun eserlerinde çağdaş Kazak Türkçesinde bulunmayan bazı edebî dil özellikleri de görülmektedir. Duwlatov’un eserlerinde görülen bu işlek dil, kendini hâl eklerinin kullanımında da göstermektedir. Duwlatov, hâl eklerini kısa ve özlü anlatımın bir unsuru olarak kullanmıştır.

Duwlatov’un eserlerinde kullanılan hâl eklerinin işlevleri, Türkiye Türkçesindeki işlevlerle benzerlikler göstermektedir. Bu bağlamda yönelme hâli ekinin 11, bulunma hâli ekinin 12, ayrılma hâli ekinin 17, belirtme hâli ekinin 2 işlevi tespit edilmiştir.

Duwlatov’un eserlerinde görülen hâl eklerinin Türkiye Türkçesindeki işlevlerinden farklı işlevlerinin olduğu da gözlemlenmiştir. Yönelme hâli ekinin edat türetme, kip kurma işlevleri; bulunma hâli ekinin edatların anlamını pekiştirme, sıfat-fiil ekleri ile zarf-fiil eki oluşturma; ayrılma hâli ekinin, örtülü özne oluşturma, sıfat-fiil ekleri ile zarf-fiil eki oluşturma işlevleri Türkiye Türkçesinde görülmeyen işlevlerdir. Belirtme hâli ekinin ise Türkiye Türkçesinden farklı bir işlevi bulunmamaktadır.

Kısaltmalar

OQ: Duwlatov, M. (2003). Oyan Qazaq, Roman, Öleñ-Jırlar, Ängimeler. Almatı: Atamura.

ŞJ-1: Duwlatov, M. (2003). Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı-1. Almatı: Mektep.

ŞJ-2: Duwlatov, M. (2003). Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı-2. Almatı: Mektep.

ŞJ-3: Duwlatov, M. (2003). Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı-3. Almatı: Mektep.

Kaynaklar

- Arıkan, M. (2008). "Mirjaqıp Duwlatulı Hayatı ve Eserleri". Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 5 (4), 102-121.
- Atabay, N., Özel, S. ve Kutluk, İ. (2005). Sözcük Türleri. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2004). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baytursınulı, A. (2013). Axmet Baytursınulı Altı Tomdıq Şığarmalar Jıynağı-III. A. S. İsimaqova (Ed.), Almatı: El-Şejire.
- Bilgegil, K. (2009). Türkçe Dilbilgisi. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Biray, N., Ayan, E. ve Ercilasun, G. (2015). Çağdaş Kazak Türkçesi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Delice, İ. (2008). Sözcük Türleri. Sivas: Asitan Kitap.
- Delice, İ. (2019). "Türkçede Kaç İsim Durumu Vardır?". Y. Ulutürk Sarıkaya (Ed.), 6. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı. Ankara: Asos Yayınları, 49-62
- Deny, J. (2012). Türk Dil Bilgisi. (Çev.: A. U. Elöve). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Eckmann, J. (2009). Çağatayca El Kitabı (Çev.: G. Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ediskun, H. (1999). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (2005). Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Basım/Yayımlar/Dağıtım.
- Gabain, A. V. (2007). Eski Türkçenin Grameri. (Çev.: M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1971). Dilbilgisi. İstanbul: Fen Fakültesi Basımevi.
- Güner, G. (2020). Kıpçak Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Iskakov, A. (1991). Qazirgi Qazaq Tili-Morfologiya. Almatı: Ana Tili Yayınları.
- İsayev, M. (2007). Qazirgi Qazaq Tili. Almatı: Öner.
- Janpeyisov, E., Husayın, K., Jünisbek, Ä., Oralbayeva, N. İsayev:, Ayğabilulı, A. (...) Wäliyev, N. (2002). *Qazaq Grammatikası*. Astana: Qazaq Respublikası Mädeniyet, Aqqarat jäne Kelisim Ministrliğı.
- Koç, K. ve Doğan, O. (2004). Kazak Türkçesi Grameri. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskova: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oralbay, N. (2007). *Qazirgi Qazaq Tiliniñ Morfologiyası*. Almatı: JŞC İnjuw-Marjan Poligrafiya Firması.
- Orazbayeva, F. Ş., Sağıdolda, G., Qasım, B., Qobılanova, A., Esenova, Q, İsabekova, U.(...) Köpbayeva, J. (2005). *Qazirgi Qazaq Tili Okuw Quralı*. Almatı: Prints.
- Ospanova, G. ve Balci, O. (2021). *Mirjaqıp Duwlatov'un Edebî Eserleri*. Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Özkan, M. (2000). Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sızdıqova, G. (2012). *Qazirgi Qazaq Tili Morfologiyası*. Almatı: Qazaqstan Respublikası Bilim Jäne Ğılım Ministrliğı.
- Taşbaşı Mutlu, A. (2011). "Rusça ve Türkçedeki İlgî ve Bulunma Hallerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 46, 301-312.
- Tekin, T. (2003). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Vural, H. (2007). Harezmi Türkçesi. Ankara: Öncü Basım.

Yazar Katkıları: Fikir-%100; Tasarım-%100; Denetleme-%100; Kaynaklar-%100; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi %100; Analiz ve/ veya Yorum-%100; Literatür Taraması- %100; Yazıyı Yazan-%100; Eleştirel İnceleme-%100

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Concept - %100; Design- %100; Supervision- %100; Resources- %100; Data Collection and/or Processing- %100; Analysis and/or Interpretation- %100; Literature Search- %100; Writing Manuscript- %100; Critical Review- %100

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethics Committee Approval: -